

กิจกรรมศิลปกรรมบำบัดเพื่อฟื้นฟู เยียวยา ผู้ประสบอุทกภัย ART THERAPY FOR HEALING FLOOD VICTIMS

จักรพงษ์ แพนย์หลักฟ้า / CHAKAPONG PHAETLAKFA

คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

FACULTY OF FINE ARTS, SRINAKHARINWIROT UNIVERSITY

“น้ำท่วมน้องว่าดีกว่าฝนแล้ง พี่ว่าน้ำแห้งให้ฝนแล้ง
เสียยิ่งดีกว่า น้ำท่วมปีนี้ทุกบ้านล้วนมีแต่คราบน้ำตา พี่เห็นน้ำ
ขึ้นบนหลังคา น้ำตาไหลเคล้าสายชล

น้ำท่วมได้ฝุ่นกระพือเข้าสอง เสียงพายุก็องเหมือนเสียง
ของมัจจุราชน้ำท่วมที่ไหนก็ต้องเสียใจด้วยกันทุกคน เพราะ
ต้องพบกับความยากจน เหมือนคนหมดเนื้อสิ้นตัว...” [1]

เนื้อหาของเพลง “น้ำท่วม” เข้ากับสถานการณ์น้ำท่วม
ประเทศไทยในปัจจุบันในปี พ.ศ. 2554 ได้อย่างลงตัว เนื้อเพลง
ดังกล่าวเป็นผลงานการประพันธ์ของคีตกวีลูกทุ่ง “ไพบูลย์ บุตรขัน”
ได้รับการบันทึกเสียงครั้งแรกโดยนักร้องราชาลูกทุ่งเจ้าของ
ตำนานลูกคอเจ็ดชั้น “ศรีศรี ศรีประจวบ” เพลงนี้บันทึกเสียง
ในช่วงเวลาที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ถูกน้ำท่วมเสียหายอย่าง
หนัก ตัวศรีศรี แม้จะไม่ได้เกิดที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ แต่ก็มี
ความผูกพันอยู่กับจังหวัดนี้เป็นอย่างมาก เนื่องจากได้มาพักพิง
ประกอบอาชีพทำไร่สับปะรดและก่อตั้งวงดนตรีลูกทุ่งขึ้นเป็น
ครั้งแรกในจังหวัดนี้ เขาจึงมีอารมณ์ร่วมที่จะขับขานบทเพลงนี้
ออกมาได้อย่างลึกซึ้งกินใจ ที่สำคัญครูไพบูลย์ บุตรขัน คีตกวี
ลูกทุ่งอยู่เบื้องหลังความสำเร็จของเพลงนี้ ได้ทุ่มเทประพันธ์เพลง
ด้วยความสะเทือนใจด้วยความเข้าใจและความเห็นใจคนไทย
ด้วยกันเป็นอย่างยิ่ง ในปัจจุบัน เพลงน้ำท่วมกลับมาเป็นเพลง
ที่คุ้นหูคนไทยอีกครั้ง เพราะเนื้อหาของเพลงยังคงสะท้อนภาพ
คนไทยที่ต้องประสบกับชะตากรรมในสถานการณ์ของ
มหาอุทกภัยน้ำท่วมประเทศไทยในปัจจุบันได้อย่างร่วมสมัย

มหาอุทกภัยน้ำท่วมประเทศไทยในปัจจุบัน ได้สร้าง
ความเดือดร้อนอย่างแสนสาหัสให้กับประชาชนถ้วนทั่วแทบ
จะทุกครัวเรือน ความเสียหายทางเศรษฐกิจที่ล่มสลายไปกับ
สายน้ำมากเกินกว่าจะประเมินเป็นตัวเลขที่แน่นอนชัดเจนได้
ความเสียหายเริ่มจากการที่น้ำได้ไหลป่าเข้าท่วมพื้นที่จังหวัด
ต่างๆ ของประเทศไทย ตั้งแต่นครสวรรค์ ลพบุรี อ่างทอง ออยุธยา
และบางจังหวัดที่เป็นพื้นที่ราบลุ่มมีแม่น้ำล้อมรอบ มีสภาพเป็น
ท้องทุ่งขังน้ำ ดังเช่นจังหวัดพระนครศรีอยุธยาเมืองหลวงเก่า
ของไทยในอดีต และท้ายที่สุดมวลน้ำจากจังหวัดต่าง ๆ ก็มุ่งหน้า
เข้าสู่พื้นที่ของกรุงเทพมหานครอันเป็นเมืองหลวงของไทย
ซึ่งเป็นไปตามกฎของธรรมชาติที่น้ำจะไหลจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ
เพื่อลงสู่ทะเล

ความเสียหายที่เกิดขึ้นจากมหาอุทกภัยในจังหวัด
ต่างๆ ของประเทศไทย ทำให้กลายเป็นประเด็นที่ทุกภาคส่วน
เฝ้ามองกันว่า น้ำจะไหลเข้าท่วมกรุงเทพฯ มากหรือน้อย
กรุงเทพมหานครซึ่งเป็นพื้นที่สำคัญทางเศรษฐกิจของประเทศ
อาจจะท่วมถึงขั้นในเช่นที่เกิดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้น ก็จะทำให้เกิดความเสียหายทางเศรษฐกิจโดยรวม
ของประเทศมากยิ่งขึ้นไปอีกหลายเท่าตัว

เป็นเรื่องยากที่จะคาดเดาถึงสถานการณ์ที่จะเกิดขึ้น
ในช่วงระยะเวลานั้น แม้จะมีผู้สันตติกรณ์หลายท่าน คาดการณ์
ว่าน้ำไม่น่าจะท่วมถึงกรุงเทพฯ ชั้นใน เพราะไม่น่าจะผ่าน
คันกั้นน้ำของกรุงเทพฯ เข้ามาได้ เนื่องจากมีความแข็งแรงมาก
พอที่จะคุ้มกันเมืองเอาไว้ได้ แต่มวลน้ำก็มีพลังมหาศาล และมี
ปริมาณมากจนน่าเป็นห่วง องค์กรทั้งภาครัฐและเอกชน รวมทั้ง
องค์กรอิสระพยายามหาหนทางคลี่คลายสถานการณ์ครั้งนี้
แต่ในท้ายที่สุด น้ำก็ได้ฝ่าแนวการป้องกันของกรุงเทพมหานคร
ในบริเวณรอบนอกบางพื้นที่เท่านั้น

อย่างไรก็ตามสถานการณ์นี้ก่อให้เกิดวิกฤตการณ์
ทางด้านต่างๆ ตามมา ทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและ
วัฒนธรรม จะเห็นได้จากการเกิดปัญหา คนตกงาน ข้าราชการ
หมกมุ่น โจรขโมยชุกชุม การฉวยโอกาสซ้ำเติมผู้ประสบภัย
น้ำท่วม การแตกแยกทางความคิด ขาดความสามัคคีกลมเกลียว
กัน ปัญหาโรคภัยไข้เจ็บ ขาดที่อยู่อาศัย เป็นต้น ซึ่งปัญหาต่างๆ
เหล่านี้ ก่อให้เกิดความเครียด ความวิตกกังวล และความ
ซึมเศร้าของผู้ประสบอุทกภัยโดยทั่วไปดังที่คณะศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ได้กล่าวถึงความเครียดของ
ผู้ประสบอุทกภัยที่ต้องอพยพเข้าไปอยู่ในศูนย์พักพิงของ
ส่วนราชการ โดยมีรายละเอียดดังนี้

“ประชาชนส่วนใหญ่ที่อพยพไปอาศัยอยู่ใน
ศูนย์อพยพเหล่านั้น ได้แสดงความหวังและความช่วยเหลือ
เรื่องอาหารการกิน ต่างก็เสียดายความสูญเสียจากสภาวะการณ์
น้ำท่วมมากมาย ส่วนหนึ่งมีการซึมเศร้า อีกส่วนมีความกังวล
เกี่ยวกับอนาคต ซึ่งอาจต้องการความช่วยเหลือด้านรายได้และ
อาชีพต่อไป

นอกจากความทุกข์เรื่องการกินอยู่ การใช้ชีวิต และการเจ็บไข้ได้ป่วยทางกายแล้ว กับภัยน้ำท่วมที่คนไทยจำนวนมากในหลาย ๆ จังหวัดต้องเผชิญ ก็ยังส่งผลกระทบต่อให้เกิดการ “ป่วยทางจิต” ได้ด้วย “เครียด” ผู้ที่ต้องเผชิญ “ภัยน้ำท่วม” ต้องเป็นแน่ ส่วนจะเป็นมากหรือน้อย ก็สุดแท้แต่ตัวบุคคล... แต่ทั้งนี้ที่สำคัญที่สุดสำหรับกรณีนี้ก็คือ “การจัดการกับความเครียด” ที่เกิดขึ้นทั้งโดยผู้เครียดเอง คนรอบข้าง รวมถึงคนในชุมชน ...” [2]

วิกฤตปัญหาดังกล่าวจึงเป็นวิกฤตที่ทุกคนจะต้องฝ่าฟันไปให้ได้ด้วยสติปัญญา แนนอนที่การฝ่าวิกฤตเป็นเรื่องยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำใจให้ยอมรับกับความสูญเสียที่เกิดขึ้น แต่เมื่อเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้เกิดขึ้นแล้ว ถ้าจะมัวจมอยู่กับความเศร้าโศกเสียใจ ก็คงจะไม่ทำอะไรขึ้นได้ การตั้งสติไตร่ตรองด้วยปัญญา หรือเพื่อพลิกวิกฤตให้เป็นโอกาส น่าจะเป็นหนทางที่ดีที่สุดที่จะทำให้สามารถรองใจและครองตนให้ผ่านพ้นวิกฤตไปได้

มองย้อนหลังไปสู่อัตชีวประวัติไทยเคยพลิกวิกฤตเกี่ยวกับน้ำท่วมให้กลายเป็นโอกาสกันมาแล้ว นับตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี บรรพบุรุษของไทยเคยใช้น้ำท่วมเป็นปราการต่อสู้ป้องกันบ้านเมืองเอาไว้ได้ เนื่องจากพื้นที่ภาคกลางเป็นพื้นที่ราบลุ่มใกล้แม่น้ำ เมื่อถึงหน้าน้ำ น้ำจะท่วมขังพื้นที่เป็นบริเวณกว้างขวาง สถานการณ์ดังกล่าวนี้ทำให้ข้าศึกจากต่างแดนที่คิดจะโจมตีกรุงศรีอยุธยาต้องประสบกับความยากลำบาก ดังที่เอนก นาวิกมูล ได้กล่าวเอาไว้ว่า

“เขตพระนครศรีอยุธยานั้นดูเหมือนจะจมลงไปในตรงไหนก็แล้วแต่เป็นท้องทุ่งน้ำท่วมถึงแทบทั้งสิ้น ความเป็นทุ่งน้ำท่วมดังนี้ ในสมัยไทยรบกับพม่าครั้งเก่าก่อน จึงเป็นเครื่องช่วยต่อสู้รักษาเกาะตัวเมืองได้ดี ดังสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงกล่าวไว้ในหนังสือ “ไทยรบพม่า” หน้าต้นๆ (ดูสงครามโลกครั้งที่ 2) ว่า ทำเลท้องที่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยานี้ มีข้อสำคัญในทางพิชัยสงครามฝ่ายข้างต่อสู้รักษาเมืองอยู่อย่างหนึ่ง ด้วยเป็นที่มิถุนน้ำท่วมทุกปี ข้าศึกที่ยกมาเช่นกองทัพพระเจ้าหงสาวดี มีเวลาที่จะรบพุ่งตีกรุงศรีอยุธยาได้เสมอ 8 เดือน คือ ตั้งแต่เดือนยี่ไปจนถึงเดือน 9 ถ้าตีไม่ได้ในเดือน 9 ก็ต้องเลิกทัพกลับไป เพราะตั้งแต่เดือน 10 เป็นต้นไป น้ำจะขึ้นท่วมแผ่นดิน ไม่มีที่อาศัยตั้งกองทัพ ...” [3]

การอาศัยวิถีธรรมชาติเป็นยุทธศาสตร์ในการรบจึงเป็นการพลิกวิกฤตการณ์น้ำท่วมให้กลายเป็นโอกาสในการป้องกันเมือง เป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่คิดการณ์ไกลในการเลือกชัยภูมิที่ตั้งเมืองและรู้จักใช้สติปัญญานำธรรมชาติมาเป็นเกราะป้องกันเมืองได้อย่างน่าทึ่ง

นอกจากนี้ บรรพบุรุษของไทยยังสามารถปรับตัวใช้ชีวิตอยู่กับสถานการณ์น้ำท่วม โดยการบำบัดตนเองด้วยการละเล่นและศิลปวัฒนธรรม เพื่อผ่อนคลายความเครียด เปลี่ยนสถานการณ์ต่าง ๆ ให้กลายเป็นเรื่องที่สนุกสนานเพลิดเพลิน ดังเช่น การท่องเที่ยวท่องทุ่งในหน้าน้ำ การละเล่นทางวัฒนธรรม เช่น ลักกะ การเล่นเพลงเรือ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาของคนไทยได้อย่างกลมกลืน

อย่างไรก็ตามบริบทของสังคมในอดีตกับสังคมปัจจุบัน ย่อมมีความแตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมไทยในยุคหลังอุตสาหกรรม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของบริบททางสังคมและวัฒนธรรมดังกล่าวนี้ ได้ส่งผลให้มุมมองและวิถีคิดของคนไทยในปัจจุบันแตกต่างกับในอดีต การจะย้อนให้คนมาสนใจการเล่นสัปดาห์เช่นสมัยก่อนจะเป็นเรื่องยาก และสถานการณ์น้ำท่วมกรุงเทพฯ ในปัจจุบันน้ำที่ท่วมขังก็เป็นน้ำเน่าเสียรวมทั้งน้ำท่วมขังในปริมาณหลายและจังหวัดอื่น ๆ ก็มีสภาพไม่ต่างกัน สภาพแวดล้อมที่เป็นมลภาวะแบบนี้ การจัดกิจกรรมท่องเที่ยวทางน้ำก็ไม่ได้ได้รับความสนใจจากข้อมูลดังกล่าวการจัดกิจกรรมเพื่อผ่อนคลายความเครียด ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมเชิงวัฒนธรรมหรือกิจกรรมเพื่อการบำบัดฟื้นฟูสภาพจิตใจ จึงต้องอาศัยความคิดสร้างสรรค์ ภูมิปัญญา และความคิดเชิงบูรณาการที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมปัจจุบันเป็นตัวช่วยในการพัฒนากิจกรรมเชิงวัฒนธรรม หรือกิจกรรมบำบัดเพื่อผู้ประสบอุทกภัย เพื่อให้เหมาะสมต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น และสอดคล้องกับความต้องการของผู้ประสบภัย

สำหรับผู้เขียน คิดว่ากิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความรู้ ทั้งในด้านวิชาชีพ และในเชิงสุนทรียภาพ ที่เน้นการสร้างสมาธิ การฝึกใช้ “สติ” ควบคุมตนเอง เพื่อสร้าง “ปัญญา” ในการคิดแก้ปัญหา รวมถึงกิจกรรมที่สร้างความสนุกสนานเพลิดเพลิน ช่วยผ่อนคลายความเครียด เป็นกิจกรรมที่เหมาะสม มีความสำคัญมากสำหรับสถานการณ์ปัจจุบัน กิจกรรมเชิงวัฒนธรรมในลักษณะดังกล่าวนี้จะช่วยบำบัดและฟื้นฟูสภาพจิตใจของผู้ประสบอุทกภัยได้เป็นอย่างดี

กิจกรรมเพื่อการบำบัดและฟื้นฟูสภาพจิตใจของผู้ประสบภัยจะต้องตั้งอยู่บนฐานคิดที่เข้าใจในการพัฒนามนุษย์ ซึ่งพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) [4] ได้กล่าวถึงระบบการพัฒนาคนว่า

“การพัฒนามนุษย์ก็เป็นระบบ ระบบการพัฒนามนุษย์ประกอบด้วย 3 ด้านแห่งการดำเนินชีวิตของมนุษย์ คือ

1. พฤติกรรม
2. จิตใจ
3. ปัญญา

องค์ประกอบทั้ง 3 ด้านนี้ มีความสัมพันธ์อาศัยกัน และกัน และส่งผลต่อกัน เป็นปัจจัยแก่กัน ในกระบวนการพัฒนาจึงต้องพัฒนาไปด้วยกันทั้ง 3 ด้าน ให้เป็นการพัฒนาเต็มทั้งคน จึงจะเป็นการพัฒนาที่ได้ผล และคนที่มีการพัฒนาอย่างนี้ก็จะปัจจัยตัวกระทำ นำระบบสัมพันธ์ใหญ่ให้เป็นไปในทางที่ดี ที่เกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ด้วยดีของมนุษย์และด้วยดีด้วยกัน

พฤติกรรม พฤติกรรมที่ดีเป็นช่องทางให้จิตใจพัฒนา และช่วยให้ปัญญาองอกงาม อย่างน้อยพึงพัฒนาพฤติกรรมที่ไม่เบียดเบียน แต่เป็นพฤติกรรมที่สร้างสรรค์เกื้อกูล

จิตใจ จิตใจมีเจตจำนงที่เป็นตัวชี้นำกำหนดพฤติกรรม และสภาพจิตใจที่พอใจ มีความสุขก็ทำให้พฤติกรรมมีความมั่นคง ปัญญาจะทำงานได้ผลและพัฒนาไปได้ต้องอาศัยสภาพจิตใจที่เหมาะสม โดยเฉพาะในการพัฒนาคน

ปัญญา ปัญญาเป็นตัวแก้ปัญหา เป็นตัวปรับ ทั้งพฤติกรรมและจิตใจ ให้ลงตัว และเป็นตัวนำสู่ความมีอิสรภาพ และสันติสุข ต้องมีการพัฒนาควบคู่ประสานกันไป และอาศัยการพัฒนาทั้งพฤติกรรมและจิตใจ

การจัดกิจกรรมที่ตั้งอยู่บนฐานคิดของการพัฒนามนุษย์ดังกล่าวข้างต้น ก็คือกิจกรรมที่เน้นการพัฒนา “สติ” เพื่อสร้าง “ปัญญา” ในการรู้เท่าทันต่อสถานการณ์ปัญหา ทำให้ผู้ที่ได้รับการฝึก หรือ ผู้ที่ประสบอุทกภัยสามารถใช้สติยังคิดพิจารณาจัดการกับปัญหาชีวิตของตนได้อย่างเหมาะสม และเป็นการจัดการกับปัญหาชีวิต จัดการความเครียดของตนด้วยตนเองได้อย่างยั่งยืน

ในแวดวงศิลปะทางด้านวรรณกรรมเพลงลูกทุ่งยุคปัจจุบันนั้น เพลง “น้ำท่วม” ของครูไพบูลย์ บุตรขัน ก็มีศิลปินหลายท่านนำบทเพลงนี้มาขับร้องใหม่ เพื่อสะท้อนเหตุการณ์และใช้ในสถานการณ์มหาอุทกภัยน้ำท่วมใหญ่ ปี พ.ศ. 2554 โดยนำมาใช้ในกิจกรรมเพื่อการบำบัด ฟันฟู และให้กำลังใจ รวมทั้งการกระตุ้นให้คนไทยต่อสู้ ฝ่าฟันมหาอุทกภัยครั้งนี้ให้ผ่านพ้นไปด้วยกัน ซึ่งก็นับว่าเป็นการใช้กิจกรรมศิลปะเข้ามาช่วยในการบำบัดอย่างได้ผลอย่างหนึ่ง

การจัดกิจกรรมศิลปะเพื่อการบำบัดฟันฟูและเยียวยาผู้ประสบอุทกภัยนั้น นอกเหนือจากการใช้บทเพลงในการให้กำลังใจแก่กันแล้ว ยังมีกิจกรรมศิลปะอีกหลายประเภทที่สามารถนำมาใช้ในการบำบัดเยียวยาผู้ประสบอุทกภัยได้อย่างมีคุณภาพไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมศิลปะ กิจกรรมศิลปะศึกษา กิจกรรมดนตรี นาฏศิลป์ และศิลปะการแสดง กิจกรรมศิลปะประดิษฐ์ ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ นอกจากจะช่วยให้ผู้ประสบอุทกภัยได้รับความสนุกสนานเพลิดเพลิน รู้สึกผ่อนคลาย สัมความทุกข์โศกเมื่อได้เข้าร่วมกิจกรรมแล้ว กิจกรรมศิลปะดังกล่าวยังส่งเสริมให้ผู้เข้าอบรมได้ความรู้ในการประกอบวิชาชีพทางศิลปะ ช่วยให้เกิดสมาธิ ยิ่งถ้ากิจกรรมศิลปกรรมบำบัด เพื่อการบำบัด ฟันฟู เยียวยาผู้ประสบ

อุทกภัยดังกล่าวนี้ ถูกสร้างขึ้นบนฐานคิดของการพัฒนามนุษย์อย่างเป็นระบบ โดยเน้นการพัฒนาโดยใช้มนุษย์เป็นศูนย์กลางพัฒนาทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เพื่อให้เกิดการรู้เท่าทันต่อสถานการณ์ปัญหา และการรู้ใจใช้ “สติ” ควบคุมตนเองเพื่อให้เกิด “ปัญญา” ที่จะคิดแก้ปัญหาได้อย่างเหมาะสม และบนความเกื้อกูล เอื้ออาทรต่อมนุษย์ด้วยกัน กิจกรรมศิลปกรรมบำบัดดังกล่าวนี้ก็จะเป็กิจกรรมที่สามารถพัฒนามนุษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และการพัฒนาดังกล่าวก็จะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนอีกด้วย

บทสรุป

การจัดกิจกรรมศิลปวัฒนธรรมเพื่อการบำบัดต้องคำนึงถึงความสอดคล้องกับบริบทของสังคมไทยและความต้องการของผู้ประสบอุทกภัย กิจกรรมศิลปวัฒนธรรมดังกล่าวได้แก่ กิจกรรมศิลปกรรมบำบัดเพื่อฟันฟู เยียวยา ผู้ประสบอุทกภัย กิจกรรมศิลปวัฒนธรรมถูกนำมาใช้ในการบำบัดตั้งแต่ครั้งอดีตมาแล้ว โดยในอดีตบรรพบุรุษของไทยได้ใช้การเล่นสัการะ การเล่นเพลงเรือ ช่วยผ่อนคลายความเครียดจากสถานการณ์น้ำท่วม รวมทั้งยังได้ใช้ภูมิปัญญาเพื่อพลิกวิกฤตให้เป็นโอกาส โดยใช้ประโยชน์จากน้ำหรือสถานการณ์น้ำท่วมเป็นปราการป้องกันเมืองจากข้าศึกนำอศรรยอีกด้วย การจัดกิจกรรมศิลปวัฒนธรรมหรือกิจกรรมศิลปกรรมบำบัดเพื่อฟันฟูเยียวาผู้ประสบอุทกภัยในยุคปัจจุบันมีหลากหลายรูปแบบ มีทั้งกิจกรรมที่เน้นการผ่อนคลายความตึงเครียด สร้างความสนุกสนานเพลิดเพลินได้แก่ กิจกรรมศิลปะศึกษา กิจกรรมดนตรี นาฏศิลป์ ศิลปะการแสดง วรรณกรรมและเพลง กิจกรรมเพื่อพัฒนาวิชาชีพ ได้แก่ กิจกรรมการประดิษฐ์ กิจกรรมการวาดภาพ ฯลฯ ซึ่งกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้มีคุณภาพในการพัฒนามนุษย์โดยเน้น “สติ” เพื่อสร้าง “ปัญญา” ในการรู้เท่าทันต่อสถานการณ์ปัญหา ทำให้ผู้ประสบอุทกภัยจัดการกับปัญหาของตนได้และจัดการกับความเครียดได้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- [1] วัฒน์ วรรณยางกูร. (2550). *คีตวิลูกทุ่ง ไพบูลย์ บุตรขัน*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : แพร่สำนักพิมพ์.
- [2] คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. (2554). *โครงการศิลปกรรมบำบัดช่วยเหลือ ฟันฟู เยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากมหาอุทกภัย*. กรุงเทพฯ : คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- [3] เอนก นาวิกมูล. (2538). *เที่ยวทุ่งเมื่อหน้าน้ำ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์.
- [4] พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). (2549). *การพัฒนาที่ยั่งยืน*. พิมพ์ครั้งที่ 10. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโกมลคีมทอง.